

Oya BAYDAR

İşçi ve sendika hareketleri tarihçiliğimizin sorunları ve perspektifleri üzerine...

Tarihten beklentimiz; geleceğin insanlarına, içinde buldukları çağı ve durumu daha aydınlık kavrayıp yarınlara yönelebilmeleri için geçmişin bilgi ve bilincini kazandırmak ve insanlığın tüm birikiminden çıkan deneyimleri sistemleştirerek gelecek kuşaklara aktarmaksa, bir bilim olarak tarihin "Sosyal Tarih" olarak anlaşılması gerektiğini düşünüyorum. Toplumsal sınıflar ve zümrelerin ilişki ve gelişmelerinin, karşılıklı konumlanmalarının zaman boyutunda irdelenmesi olan sosyal tarihin, özellikle modern çağda, günümüzde, en önemli kollarından biri ^{ise} kuşkusuz işçi sınıfı tarihi.

Burada, yeri gelmişken, işçi hareketleri ve sendikal hareketler tarihinin, toplumsal düşünce, hele de sol düşünce tarihinden ve siyasal örgütlenmelerin, siyasal gelişmelerin tarihinden kategorik olarak ayrılmasını, bütünsel bir tarih anlayışı açısından doğru görmediğini; olsa olsa araştırmaları kolaylaştırabilecek pragmatik bir yaklaşım kabul ettiğimi de söylemek istiyorum.

İşçi sınıfı tarihçiliği, ulusal ölçülerde ele alındığında, hemen görülüyor ki belli bir ülkede işçi sınıfının nitel nicel gelişkinliğinden doğrudan etkileniyor. Bir ülkede işçi sınıfının kökleri ne kadar eskiye gidiyorsa, sınıf ne ölçüde güçlü, örgütlenme ve mücadele geleneği ne kadar eski ve derinse, o ülkede işçi sınıfı tarihçiliği de o ölçüde gelişkin oluyor. Türkiye'ye baktığımızda işçi ve sendikal hareketler tarihçiliğinin ilerde sözünü edeceğimiz kimi zaaflarının temelinde Türkiye işçi sınıfının tarih sahnesine görece geç girmesinin, örgütlenme ve mücadele geleneğinin görece yeni ^{olması} toplumdaki sınıfsal konumununsa bir hayli geç pekişmesinin etkilerini görmemek mümkün değil. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bu alana gösterilen ilgi, konuya ilişkin yapıtların sayısı ve yetkinliği, işçi sınıfının toplumsal-ulusal planda bir "olgu" olduğu, işçi hareketinin görece yükseldiği, toplumu zorladığı dönemlerin ardından, artıyor.

Türkiye'nin son 150 yıllık dönemi içinde hatırlayacak olursak, genel olarak toplumsal tarih, özel olarak da işçi hareketleri

konusundaki haber, yorum, inceleme, araştırma türünden verilerin, yapıtların yoğunlaştığı dönemler hep toplumsal hareketliliğin ve arayışların yükseldiği, bir sınıfın -burada konumuz işçi sınıfı olduğuna göre işçi sınıfının- toplumu zorladığı dönemlerdir. Burada bir bibliyografya çalışmasına girmeye ne gerek ne^{de} olanak var. Ama hepimizin bildiğini hatırlatacak olursam, işçi sınıfı tarihine ilişkin gazete haberinden tutun da bilimsel araştırmaya kadar her türlü türünün, nitelik ve nicelik olarak yükseldiği dönemler, 1908-1912; 1919-1925; 1952-1955 1965-1970; ve belki de farklı bir biçimde 1976-1980 dönemleridir.

Bu dönemlerin her birinin sosyo-ekonomik özelliklerini, siyasal görünümünü uzun uzun anlatmaya kalkışmıyorum. Sadece kısa hatırlatmalarla yetinmek istiyorum. (Her dönem için kısa hatırlatmalar) Ve bu dönemlerin her birine kendi özgünlüğünü taşıyan ürünlerin eşlik ettiğini görüyorum.

1908-1912 döneminde, gazete haberleri, özellikle Rumeli'deki yayınlarda işçi hareketlerine ilişkin haber ve yorumlar var. Henüz ciddi bir araştırma ve tarihçilikten söz edilebileceğini sanmıyorum ama Osmanlı toprakları üzerinde çıkan tüm Osmanlıca (Türkçe) ve yabancı dillerdeki ^{yayınlarda konuya ilişkin} haber bolluğu, bu dönemi geçmiş dönemlerden ayırıyor.

1919-1925 döneminde, gazete haberlerinin yanında sol dergilerde küçük yorum ve incelemeler, ~~yayınlarda~~ Kominterne gönderilen raporlar, Komintern Dergisi ve arşivlerindeki belgeler, bir yandan dönemin özelliklerini yansıtırken, öte yandan işçi hareketlerine bakışta bir üst aşamaya varıldığını haber veriyor.

1950 sonrasında, sendikacılık, sendikal harekete ilişkin yayınlar önem kazanıyor. Sülker'in kitabının ilk baskısı 1955'e rastlıyor. Benzer yayınlar, makaleler, küçük araştırmalar da var. Erişçi'nin "kendisinden yapılan alıntılar kitabın hacmini on misli, yüz misli katlayan" kitapçığı da aynı dönemin ürünü. (1951)

1960 sonrası, özellikle 1965-1970 dönemi Türkiye'de işçi sınıfı tarihçiliğinde ilk önemli aşamaya işaret ediyor. Yerli yabancı tüm önemli yapıtların büyük bölümü bu dönemde yazılıyor, yayınlanıyor tercüme ediliyor. Bir "patlama"dan söz etmek belki abartma olacak ama, bence 1965-1970 dönemi Türkiye'de sosyal tarih açısından gerçekten en verimli, en umutlu, bugünlere de en fazla ürün bırakmış bir dönemdir. (Türkiye'nin toplumsal yapısı -Asya tipi- tartışma ve araştır-

3.1
maları, Doğan Avcıoğlu'nun Türkiye'nin Düzeni, Mete Tuncay'ın kitabının, Kurthan Fişek'in , Oya Baydar'ın (Sencer) araştırmalarının, çeşitli sol dergilerde konuya ilişkin inceleme ve yorumların çıktığı dönem , yine Kornienko'nun, Rozaliev'in, Şnurov'un kitaplarının tercüme edildiği dönem...)

1976-1980 dönemi ise dar anlamda işçi ve sendika hareketlerine ilişkin araştırmalardan ^{çok} tarihçilikten çok sol düşünce ve sol siyasal örgütlenme tarihine veri sağlayabilecek polemik ağırlıklı ürünlerin arttığı bir dönem olmakla birlikte, genel olarak sosyalist ülkeler kaynaklı ^{kimi} araştırmaların ilk baskılarının yapıldığı, kimi kitapların genişletilmiş ikinci baskılarının yayınlandığı ve çeşitli dergilerde önemli sayılabilecek araştırmaların da çıktığı bir dönem. (Burada Lafar Toprak'ın incelemelerini hatırlatmak istiyorum.)

Konuya böyle kabaca yaklaşıldığında , her dönemde tüm yapıtları saymak, bir bibliografya düzenlemek mümkün değil. Amacım, bir yandan çok genel bir kuşakışı, öte yandan işin bir başka yanını vurgulayabilmek...

Yukarda, işçi hareketi ve sendikal harekete ilişkin tarihsel çalışmalara temel olabilecek kimi dönemlerden söz ettim. Peki bu dönemlerin arasında kalan yıllardaki durgunluk nasıl açıklanabilecek? Türkiye'yi tanıyan biri için çok basit bir açıklaması var bu durgunluğun, geri çekilmenin: Her türlü özgür bilimsel araştırma, ama özel olarak da sosyal tarih, hele de işçi sınıfı tarihi üzerine çalışmaları adeta olanaksızlaştıran, kısıtlayan, engelleyen ve giderek cezalandıran antidemokratik baskılar... Özellikle 1965 sonrasında sosyal bilimlerde, sosyal tarih araştırmalarında, işçi ve sendikal hareketler tarihi çalışmalarında görülen gelişmeyi, adeta patlamayı, 1971 askersel darbesi onu izleyen antidemokratik ortam ve o dönemde atılan tirpanlar büyük ölçüde, hatta yer yer tümüyle gerilettiler. 1975 sonrasındaki yeni adımlarıysa, 1980 darbesi ve onu izleyen 1971'den çok daha sert bir ^{baskı, hatta saldırı} ortamı, antidemokratik, faşizan baskılar durdurdu. 1980 sonrasında ^{Türkiye'de} konuya ilişkin ciddi bir inceleme ve yayın yapmanın zorluğunu anlatmak 8 yıldır yurt dışında bulunan bana düşmez. Bu güçlükleri yaşayanlara haksızlık olur benim konuşmam.

O zaman, lafı dolandırıp daha başka konulara geçmezden önce bir tesbit yapmanız gerekiyor: Genel olarak "resmî tarih"ten ayrılan sosyal tarih, özel olarak da işçi sınıfı tarihçiliği üzerinde, Türkiye'de, her dönem, bir Batılı'nın güç kavrayacağı yoğunluktaki baskılar süregeldi. Bu baskılar Türkiye'de işçi sınıfı tarihçisinin adeta doğal

*şüphesiz giden ve dıney dānem de gıcel bık
saldırıya dōnāşen baskılar*

çalışma ortamıdır. Başka bir deyişle, Türkiye'de işçi sınıfı tarihçiliğinin yeterince gelişmemiş olmasının, konuya ilişkin çalışma ve yapıt azlığının temel nedenlerinden biridir. Bizim ülkemizde işçi sınıfıyla uğraşmak -eğer bu iş sermaye adına ve açık antikömünist konulardan yapılmıyorsa- "komünistlik"tir. Ve de "komünistlik" bilindiği gibi ^{Türkiye'de} şiddetle yasaktır. Burada kendime ilişkin bir anımı aktarmama izin verin. Örneğin 1967'de birinci kez 1968 sonunda ikinci kez reddedilen doktora çalışmamın red ^{nedeni} konusu işçi sınıfıyla ilgili olması ve benim de o zaman Türkiye İşçi Partisi üyesi olmadım....)

Kuşkusuz konuyu bu kadar yüzeyden irdeleyip bırakmak niyetinde değilim. Bu "saçma" sınırlarını zorlayan baskılara rağmen yine de değerli çalışmalar yapılabilir. Yada, bazan, Türkiye'deki gerici güçlerinin bu baskılarından bir bakıma daha ağır ^{olan} dolaylı baskıların, bir çeşit sol bağnazlığın olumsuz ve engelleyici etkilerini de yaşadık. Olguları şemalara uydurabilmek için zorladığımız, kısa dönemli geçici siyasal hesaplaşmalar için en hafif deyimle abartmalar yaptığımız, bilimselliği zedelediğimiz de oldu. Bu konuya metodolojik sorunlardan söz ederken biraz daha geniş değinmeyi düşünüyorum. Ama kısaca söylemek gerekirse, egemen güçlerin ve düşüncelerin çok yoğun baskıları yanı sıra, kimi sol ideolojik şemaların baskıları da çalışmaların gelişmesine ve sağlamlığına olumsuz etkiye bulundu.

Bu genel çerçeve içinde bir durum tesbiti yapacak olursak, işçi ve sendika hareketleri tarihçiliği alanında bugüne kadar yapılmış olan çalışmaların sayıca olabileceğinden az,^(*) nitelikçe olabileceğinden yetersiz ve dağınık, bölük pörçük olduğunu görüyoruz. Cevabını vermemiz gereken soru bu durumun nedenleridir ve bu konuda aşağı yukarı anlaşabildiğimizi düşünüyorum. Ben kendi payıma bu nedenleri şöyle sistematize edebiliyorum:

Sosyo-politik nedenler: Yukarda anlatmaya çalıştığım ve çok bilindiği için ayrıntılandırmayacağım baskılar...Bu baskılar konu seçiminde ve veri toplama aşamasından başlayarak, ürünün tartışılması, yayınlanması aşamasına kadar sürer. En ağır sonuçlara yol açabilir, en ağır biçimler kazanabilir. (Örnekler)

Malî yetersizlikler : Ciddi ve büyük araştırmalar, hele de tarih alanında, malî kaynağa ihtiyaç gösterir. Türkiye, bu anlamda malî kaynakların yok denecek kadar az olduğu bir ülkedir.

(*) Örneğin bu alanda işçi hareketleri ve sendikal hareketler tarihine ilişkin yapıtların azlığını en genel göstergesi -hele 1950'ler öncesi için- temel kaynakları sayınca 5-6'ya düşer. Bu da diğer taraftan Türkiye'de 1950'lerden önceki dönemdeki baskıların bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Kaynak yetersizliği: Kaynak ve arşiv çalışması konusunda herbiri benden çok bilgili ve deneyimli olduğumu bildiğim buradaki arkadaşlarıma bu konuyu sadece hatırlatmakla yetiniyorum. Ancak, şu saptamaları yapmadan da geçemeyeceğim: Konuya ilişkin ilk elden kaynak taramasında çoğunlukla yetersiz kaldığımız açık. Çok iddialı kimi çalışmaların bile mevcut Ansiklopedilerden, ikinci elden kaynaklardan, en fazlası, benim de yaptığım gibi gazete haberlerinden yola çıktığını biliyoruz. Bunun bir nedeni arşivlerin bazan ulaşılmaz, bazan çok dağınık, bazan da "kimi araştırmacılara" kapalı oluşu, diğer bir nedeni ise, ilk elden kaynaklara yönelmenin eski Türkçe ve Osmanlıca bilgisi yanında bu arşivleri çözebilecek arşiv bilgisine ihtiyaç göstermesi. Bir başka konu, kaynakların, özellikle de istatistik kaynakların güvenilmezliği, tehrif edilmiş olması. Kaynak sorununda, yurt dışı kaynaklara ulaşmanın çeşitli güçlükleri yanında, konunun özelliği nedeniyle en önemli kaynaklara (hele 1930'lar öncesi için) sahip olan Sovyetler Birliği'nde arşivlere ulaşmanın kimi zaman olanaksızlıkla ifade edilebilecek güçlüğü, ve nihayet, işçi sınıfı tarihçileri için, dikkatle ve ayıklayarak kullanılmak koşuluyla çok önemli olan canlı tanıklıkların, ciddi anlam türünden yapıtların yok denecek kadar az oluşu. ^{da kısmına çıkan güçlükler.} Kaynak sorunları 1960 sonrası için bir ölçüde daha hafif de olsa, geçmiş dönemlere gittikçe çok ciddi boyutlar kazanıyor.

Bilimsel formasyon eksikliği. Bunun hassas bir konu olduğunu biliyorum ve bilimsel formasyon derken, konuyla uğraşan ve uğraşacak herkesten Üniversite mensubu olmasını, kariyer sahibi olmasını beklemiyorum kuşkusuz. Ama her bilim, bu arada eğer bilim sayıyorsak -ki ben sayıyorum- sosyal tarih de belli metodolojik yaklaşımları şart koşan bilimsel araştırmanın en kaba ve en ana ilkelerine uynası gereken bir disiplindir. Türkiye'de işçi ve sendika hareketleri tarihçiliğinin iyi kötü bir bilimsel temele oturmaya başlaması 1960 sonrasına rastlıyor. Zaten daha önce, onların da hemen hemen tümü 1950 sonrasında olmak üzere, var olan birkaç ürün verilerinin toplanıp yığıldığı bir görünüm taşıyor. ^(Aklına gelen kitaplardan biri Şefik Hüsrev'in "İşçi Hareketleri" ve kimi sosyal araştırmacılar.) Bunlar arasında hep kaynak kitaplardan sayılan Lütfü Erişçi'nin ve Sülker'in çalışmaları da görece titizliklerine rağmen bütünsel bir çalışmadan çok birer tarama niteliğindedir. 1960 sonrasında ^{Toplumsal gelişim ve uyumun ve birikiminin de bir yansıması olarak} konuya ilişkin çalışmaların ilk kez Üniversitelere kaydedildiğini ve Üniversiteler dışında hazırlananların da belli bilimsel kaygılardan hareket ettiğini görüyoruz. Yine de, 1970'lerden itibaren, aradaki ciddi, bilimsel ağırlıklı, sağlam metodolojik yapıdaki az sayıda çalışmaya rağmen genel ağırlığın siyasal-ideolojik tartışmalara, günübirlik ihtiyaç ve kaygıların ürünü polemik yapıtlarına kaydedildiğini ^{da görüyoruz} ~~görüyoruz~~. Bunların olumsuzluklarından ve daha sonraki çalışmalar üzerinde

6.1
bırakacağı olumsuz izlerden, yol açacağı yanlışlıklardan kolay kurtula-
bilmek olanaklı değil.

Metodolojik sorunlar . Burada metodoloji kavramını geniş anlamda kul-
lanmak istiyorum . Konu bir yönüyle, hemen yukarda değinmeye çalıştı-
ğım "bilimsel formasyon" konusuna bağlı, bir bakıma ondan daha da
geniş. İşçi ve sendikal hareketler tarihçiliğinde daha baştan beri
ama görece daha ciddi çalışmalara girişildiği 1960'lerden beri, meto-
dolojik boşluk veya sapma şu iki yönde gelişti kanısındayım. Birinci-
si hiçbir kuramsal çerçevesi olmayan, ideolojik yaklaşımları reddeden
bir derleme yöntemi, diğeri işçi sınıfı tarihçiliğini ideolojik-politi-
tik bir çerçeveye veri sağlama çabası olarak gören anlayış. Bu konuyu,
özellikle Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi'nin ilk baskısını yazdığım sıra-
da kendi metodolojik eksikliğim olarak da görüyorum. Ama en aşırı olanın
ben olmadığımından da eminim. Biraz daha açmak istiyorum ve önemsiyorum.
Türkiye'de, işçi ve sendikal hareketler tarihçiliği alanında, işçi ve
sendikal hareketleri hiçbir kuramsal çerçeveye oturtmaya gerek görme-
yen, özellikle bundan kaçınan ve bunu bilimsel tarafsızlık olarak su-
nan yazarlar, araştırmacılar oldu. Bunların yanıtlarından yararlanma-
nın olanaklı ve gerekli olduğunu inkâr etmiyorum. Ama bu tür araştırmalar
bir veri derlemesinden, kaynakların sıralanmasından ve düzenlen-
mesinden fazla ileri gidemediği gibi, çoğu zaman da bilimsel tarafsızlık
adına bu defa işçi sınıfının karşısında taraf olmaktan kurtulamadı.
Özellikle konuya ilişkin istatistik verilerin derlemesine dayanan
çalışmaları, işçi hareketlerini ve sendikal hareketleri listeleyen
çalışmaları bunlar arasında sayıyorum. Öte yanda bir başka eğilim de
en az ilki kadar yararsız ve daha da zararlı gelişti. Verileri, olay-
ları belli bir ideolojik-politik çerçeveye sokmak için zorlama, yani
bir bakıma kuramsal çerçeveyi herşey sayıp , öndeden seçilen bu çer-
çeveyi doldurmaya çalışma eğilimi. Bunun en iyi örnekleri işçi sınıfı-
nın nicel nitel gücünün abartıldığı, sonuç çıkarmak için zorlandığı
çalışmalarda görülüyor. Çok daha rahat olması bakımından kendi çalış-
mamın, özellikle 1. baskısını örnek verebilirim. Daha iyi örneklerini
ise konuya ilişkin araştırmalar yapan ^{yabancı (çoğu sosyal)} bilim adamlarında, yazar-
larında bulmak mümkün. Bu eğilimi, olguları oldukları gibi değil de
olmasını istediğimiz gibi görme eğilimi olarak özetleyebiliriz.
Solda yer alanlar bunu belli bir yönde yaparken, sağda yer alan konuy-
la ilgili pek az sayıda kişi tam ters yönde, yani işçi sınıfının edeta
varlığını hile reddetme yönünde, yada eylemlerini çarpıtma yönünde
ve pek kaba biçimde yaptılar. ^(Bunlara hepki yapıları, hepki yorumları da dizebiliriz.) Bu konuyu, geçmişte kalmayan, günümüzde
de uzantıları yaşanan ciddi bir metodolojik sorun olarak görüyorum.

1980 sonrası çalışmada en olumlu yan, önce kuramsal çerçeve arayışı ve verileri
zorlama anlayışından görece kurtulma eğilimi bana göre .

Özetle,

Kuramsal çerçeve eksikliği veri yığınına ve nerdeyse "Vakanüvisliğe" götürüyor; olguları ideolojik-politik kalıplara uydurmaya çalışma zorlaması bizi bilimden uzaklaştırıyor. ~~Konuya özel ilgi duyuyorum ama çözümleri bilmiyorum.~~

Dağınıklık sorunumuz: İşçi ve sendikal hareket tarihçiliğinin, daha doğrusu genel olarak Toplumsal tarihçiliğin önündeki önemli bir sorunun dağınıklık olduğunu düşünüyorum. Örneğin burada, 1988 Eylül'ünde Uluslararası Sosyal Tarih Araştırmaları Enstitüsü'nün düzenlediği bir sempozyumda biraraya gelebildik. Uzun süredir bu konuyla uğraşmayan biri olarak kendimi dışarda bırakıyorum ama diğer arkadaşların da ortak çalışmalar sürdürdüklerini sanmıyorum. ~~Birakalım~~ ^{Yapılmalı ki yavaş} örgütlü ortak bilimsel çalışmalara, ~~proje~~ ^{projeleri}, ~~kitabı~~ ^{kitabı} biri konuya ilişkin bir yazı yayınladığında, bir yapıt ortaya konduğunda, ürüne gereken değeri vermemek, çoğunlukla okumaya bile zahmet etmemek, ürüne ilişkin yapıcı ve ciddi eleştirinin yerine geçerken "giydirivermek" veya dudak büküp küçümsemek ve çevrenin küçümsemesine çalışmak gibi kötü alışkanlıklardan büsbütün kurtulmuş değiliz.

Kısaca böyle toparlayabildiğim sorunların üstesinden gelmenin yolu bu oturumumuzun konusuna girmiyor, ilerde tartışacağız sanırım. Yine de işçi sınıfı ve sendikal hareketler tarihçiliğinin perspektifleri üzerine kısaca birkaç şey söylemek istiyorum:

Bence, sorunlarımızın üstesinden gelmenin ilk adımı ve tek yolu ortak bir çalışmayı başlatmak. Önce olabildiğince geniş ve eksiksiz bir mevcut kaynak dökümü ve bibliyografya çalışması yapabiliriz. Sonra bilgilerimizi birleştirerek daha nerelerde ne gibi kaynaklar bulunabileceğini saptayabiliriz. Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü bu konuda önemli bir kuruluş ve olanak, ancak Türkiye'de benzer kuruluşlara ihtiyacımız var. Bunu oluşturmaya başlayabiliriz. Daha sonraki bir adım olarak da -ve belki de bugünden- genel olarak Tanzimat'tan bu yana sosyal tarih, özel olarak da işçi sınıfı tarihi yazımı için kolektif bir planlamayla kolektif bir yapıtın hazırlanmasına başlayabiliriz. Yukarıda saymaya çalıştığım sorunlarımızın kısmen de olsa çözümünün ancak böyle mümkün olabileceğini düşünüyorum. Türkiye'de işçi sınıfı tarihçiliği alanında araştırmanın karşına çıkan güçlüklerin ^{ilacı} birbirini tanımlayan, ^{kitaplarının} eksiklerini gideren ve ^{güçlükleri} birlikte yenilenen ^{araştırmacılar} belli bir proje etrafında ^{organizasyonu} kolektif çalışmalarıdır.

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARRASTIRMALARI ENSTITUSU